АЗӘРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТӘҺСИЛ НАЗИРЛИЈИ
АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ МӘДӘНИЈЈӘТ ВӘ
ИНЧӘСӘНӘТ УНИВЕРСИТЕТИ

РГБ ОД
22 ИЮН 1998

Әлјазмасы һүгугунда

АЈПАРА РАМИЗ ГЫЗЫ МӘММӘДОВА

АШЫГ ШЕ'РИНДӘ УСТАДНАМӘ ВӘ ТӘӘССҮФНАМӘЛӘРИН ПОЕТИКАСЫ

10.01.09 - ФОЛКЛОРШҮНАСЛЫГ

Филолокија елмләри намизәди алимлик дәрәчәси алмаг үчүн
тәгдим олунмуш диссертасијанын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бакы – 1998

Диссертасија Азәрбајҹан Дөвләт Мәдәнијјәт вә Инҹәсәнәт Университетинин Әдәбијјат вә Дилләр кафедрасында јеринә јетирилмишдир.

Елми рәһбәр:
филолокија елмләри доктору, профессор Н.Ш.Шәмсизадә

Рәсми оппонентләр:
филолокија елмләри доктору, профессор А.М.Нәбијев.
филолокија елмләри доктору, профессор И.И.Аббасов

Апарычы мүәссисә: Н.Туси адына Азәрбајҹан Дөвләт Педагожи Университети.

Мүдафиә 1998-чи ил ијун ајынын "10" дә саат "14⁰⁰" дә М.Ә.Рәсулзадә адына Бакы Дөвләт Университетинин нәздиндә филолокија елмләри намизәди алимлик дәрәҹәси алмаг үчүн диссертасијаларын мүдафиәсини кечирән Бирләшдирилмиш Ихтисаслашдырылмыш (Н.054.03.16) Шуранын ичласында олачагдыр.

Үнван: 370148. Бакы шәһәри, Акад. З.Хәлилов күч.23.

Диссертасија илә М.Ә.Рәсулзадә адына БДУ-нун китабханасында таныш олмаг мүмкүндүр.

Автореферат "7" мај 1998-чи илдә көндәрилмишдир.

Ихтисаслашдырылмыш мүдафиә шурасынын елми катиби,
филолокија елмләри доктору, профессор **Т.Һ.ҺУСЕЈНОВ**

ИШИН ҮМУМИ ХАРАКТЕРИСТИКАСЫ

Мөвзунун актуаллыгы. Мүстәгиллијимизин тарихи әсаслары мөһкәмләндикчә онун елми арсеналлыгыны јаратмаг, мә`нәви зәминини формалашдырмаг мүасир ичтимаи елмләрин, о чүмләдән әдәбијјатшүнаслыгын гаршысында дуран башлыча вәзифәләрдәндир. Дөврүмүзү халгын өз тарихи кечмишинә, көкә гајыдыш епохасы адландырмаг олар. Тарихин кедишаты исә азадлыг әлдә етмиш дикәр халглар, хүсусән, түрк халглары кими биз дә тарихи кечмишимизи, елимизин әсрләр боју јаратдыгы мә`нәви сәрвәтләри истиглал идејалары ишыгында өјрәнмәк тәлабаты илә үзләшмишик. Бу бахымдан зәнкин Азәрбајчан фолклорунун, онун апарычы голу олан ашыг сәнәтини тәдгиги тәкчә елми-нәзәри јох, һәм дә сијаси-тарихи әһәмијјәт кәсб едир.

Истәр фолклорумузун тарихи вә поетик проблемләри, истәрсә дә ашыг поезијасы һагтында һәлә кечән әсрин сонларындан башлајараг дәјәрли тәдгигатлар јазылыб. Совет дөврүндә мүәјјән вулгар сосиоложи сапынтылары нәзәрә алмасаг форклошүнаслыгымызын наилијјәтләрини тәгдирәлајиг һесаб етмәк олар.

Бунунла белә ашыг ше`риндә елә проблемләр вар ки, онлар әсасән тәдгигатдан кәнарда галмышдыр. Белә проблемләрдән бири устаднамә вә тәәссүфнамәләрин мүстәгил жанр кими идеја-поетик бахымдан арашдырылмасыдыр. Һалбуки устаднамә ашыг поезијасынын чыхыш мәгамыдыр. Сазы синәсинә басан ашыгын кимлији мәһз устаднамәдән бәлли олур. Устаднамә һеч дә јалныз, устад сөзү, устад нәсиһәти дејил. Фикримизчә, устаднамә гошманын ана бәтни, кенетик вә поетик мәншәјидир.

Ашыг ше`ринин тәкчә һикмәти јох, бүтүн сонракы жанрлары да устаднамәдән башланыр. Һәләлик әлдә олан нүмунәләрә көрә улу вә бөјүк абидәмиз “Китаби-Дәдә Горгуд”дан башланыб, XYIII әсрдә Хәстә Гасымын

сәнәтиндә поетик камиллик булмуш устаднамәдә Азәрбајҹан ел тәфәккүрүнүн фәлсәфәси нәһр бағлајыб.

Јаранма тарихи бу күнә гәдәр фолклор араштырмаларында елм аләминә дәгиг бәлли-башлы олмајан Улу түрк халглары арасында мүхтәлиф әсрләрдә, гәринәләрдә өз тәшәккүлүнү, формалашмасыны Кам-шаман, Оғур-Уғур, Саја, Озан-Узан, Оған-Уған, Дәдә, Ата, Ағсаггал, Варсаг, Шых, Ишыг, Јаншаг, Акын, Бахшы-Багсы, Ојун вә с. кими ад-титулларла пејвәндләшдирән Ашыг јарадыҹылығынын изләринә сајсыз-һесабсыз әфсанә-әсатир, нағыл, дастан дејимләриндә, өјүмләриндә раст кәлирик.

Јазылы әдәбијјатымызда олдуғу кими, чохшахәли сужетә малик ашыг јарадыҹылығы да 70 илдән артыг бир дөврдә фолклорчу алимләримиз тәрәфиндән империја гадағаларына мә`руз галмышды. Империјанын башы дашлы, гулуна чеврилмиш башабәла идеологлар јерләрдә бу мүдрик сәнәтә өкеј бахмыш, она феодал-патриархал адәт-ән`әнәсини јајан, көчәри тајфаларын мәһәлли сәнәти кими дамғалар вурулмушдур.

Академик М.Ибраһимов бу сәнәтин јазылы әдәбијјатла мөһкәм сурәтдә бағлылығыны, онун халгымыз үчүн кәрәклилијини доғру-дүзкүн баша дүшәрәк јазырды: "...Ашыг поезијасы халг јарадыҹылығы илә јазылы әдәбијјат арасында бир кечиддир, мөһкәм бир көрпүдүр. О, бир тәрәфдән халг јарадыҹылығына бағлыдыр. О бири тәрәфдән јазылы әдәбијјата, һәм бунунла, һәм дә онунла, гаршылыглы әлагә вә тә`сирдә инкишаф етмишдир. Онун көкләри, ришәләри фолклордан, халг јарадыҹылығындан су ичирсә, будаглары, гол-ганады һәмишә әдәбијјатла говушур, она тә`сир едир вә ондан гүввәт алыр"[1] .

Ашыг јарадыҹылығынын инкишафы, бу сәнәтин тәшәккүлү, синкретиклији, халгын нишан-тој, адгојма, ел-оба шәнлик мәҹлисинин, мәрасимләринин хејир-дуа веричиси сајылмасы, халгын ичтимаи-сијаси тарихиндә хүсуси рол ојнамасы һаггында "Көј Озан, "Гарунун интигамы",

[1] М.Ибраһимов, Ашыг поезијасында реализм. Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасы нәшријјаты, Бакы, 1966, сәһ. 17.

"Сүлејман вә саз", "Бүлбүл" кими әфсанә-әсатирләрдә, "Китаби-Дәдә Горгуд", "Гурбани", "Короғлу", "Талеһ вә Һәгигәт" кими гәһрәманлыг вә мәһәббәт дастанларымызда кен - бол фактлар вардыр.

Бунунла белә, Н.Кәнчәви, Шаһ Исмајыл Хәтаи, М.Ф.Ахундов, Һ.Зәрдаби, Н.НӘриманов, Ч.Чаббарлы, Ү,Һачыбәјов, С.Вурғун, Ә.Абид, В.Хулуфлу, А.Шаиг, С.Мумтаз, Һ.Зејналлы, Һ.Әлизадә, Һ.Араслы, М.Һ.Тәһмасиб, Ф.Әмиров, О.Сарывәлли, М.Сејидов, Ф.Фәрһадов, Һ.Ариф, В.Вәлијев, П.Әфәндијев, М.Һәкимов, Ә.Ахундов, Г.Намазов, И.Аббасов, А.Нәбијев, Б.Абдуллајев, Р.Рүстәмзадә, С.Пашајев, М.Аллаһвердијев, И.Тапдыг, М.Аслан вә сајыны даһа чох артыра биләчәјимиз алимләримиз, бәстәкарларымыз, шаир, јазычыларымыз, зијалыларымыз ашыг јарадычылығы һаггында бир-бириндән мараглы фикирләр сөјләмишләр. Биз дә тәдгигатымызда мөвзумуз илә баглы онларын сөјләдикләри дәјәрли фикирләрдән јери кәлдикчә фајдаланмыш, дөври мәтбуатда онларын сөјләдикләри фикирләри бир даһа тәнгид сүзкәчиндән кечириб бу күнүн тәләби бахымындан һәр кәсин гәдир-гијмәтини вермәјә чалышмышыг.

ТӘДГИГАТЫН МӘГСӘД ВӘ ВӘЗИФӘЛӘРИ: 1. Диссертасијанын јазылмасында әсас мәгсәд үзү Дәдә Горгуддан тутмуш, XYIII әсрдә јашамыш Ширванлы Молла Гасым, Јунис Имрә, Ашыг Кәрәм, Агыг Гәриб, Гурбани, Ашыг Абдулла, Мискин Абдал, Аббас Туфарганлы, Сары Ашыг, Короғлу, Хәстә Гасым, Ашыг Валеһ, Ағ Ашыг, Ашыг Алы, Шәмкирли Ашыг Һүсејн, Ашыг Әләскәр, Ашыг Һүсејн Бозалганлы, Молла Чүмә, Ашыг Әсәд, Ашыг Мирзә, Ағдабанлы Гурбан, Ашыг Шәмшир, Ашыг Һүсејн Чаван, Мискинли Ашыг Вәли, Мүлклү шаир Һәсән, Шаир Нәби, Ашыг Микајыл Азафлы, Ашыг Әмраһ, Ашыг Һүсејн Сарачлы, Ашыг Абды, Ашыг Мәһәммәд, Ашыг Чәлал, Ашыг Имран, Ашыг Әкбәр, Ашыг Меһди вә онларла устад, пешәкар - ифачы ашыгларымызын мә`налы јарадычылығындан устаднамәләри вә тәәссүфнамәләри сечиб тәһлилә чәлб етмәк, алимләрин һәмин устаднамә вә тәәссүфнамәләр һаггында дөври мәтбуатда сөјләдикләри елми-нәзәри фикирләрә мүнасибәт билдирмәк;

2. Устад-дәдә ашыгларын мүхтәлиф әсрләрдә, илләрдә чап олунмуш китабларындан, әлјазмаларындан тәсниф, бајаты, кәрајлы, гошма, тәчнис, Һејдәри, дивани, бәјани-һал, чаһаннамә, мүхәммәс үзәриндә нәзмә чәкилмиш устаднамә вә тәәссүфнамәләрин мәзмун-идејасы вә сәнәткар "мән"ини тәһлил-тәдгиг етмәк;

3. Ајры-ајры әсрләрдә јашамыш устад ашыгларын дүзүб-гошдуглары ше`р шәкилләриндән устаднамә вә тәәссүфнамәләрин бәдии-поетик структуруну конкрет нүмунәләр әсасында тәһлил етмәк.

ТӘДГИГАТЫН НӘЗӘРИ-МЕТОДОЛОЖИ ӘСАСЫ: Диссертасијанын нәзәри-методоложи әсасыны һәм классик вә һәм дә мүасир устад ашыгларын әдәби ирси һаггында форклорчу алимләримизин фикирләри мүәјјәнләшдирир. Онларын әсаслы елми-нәзәри фикирләриндән фајдаланмагла, мүбаһисәли фикирләри илә елми полемика ачмаға, елми һәгигәтдә истинад етмишик. Тәдгигат мүгајисәли - тарихи метод әсасында јазылыб. Үмумидән хүсусијә принсипини әсас тутараг устаднамә вә тәәссүфнамәләрин фолклор тарихиндә, ашыг поетикасында јерини вә ролуну арашдырмаға чалышмышыг. Диссертант тәдгигат заманы раст кәлдији бир сыра проблем вә тарихи һадисәләри арашдыраркән, ишә ајдынлыг кәтирмәк үчүн тарихи хроноложи ардычыллыг вә мүгајисәли тәһлил-тәдгигат принсипини әлдә әсас тутмушдур.

ТӘДГИГАТЫН ӘСАС ПРЕДМЕТИ: Тәдгигатын әсас предметини "Азәрбајчан дастанлары", I,II,III,IY,Y чилдләр, тәртиб едәнләр Ә.Ахундов, М.Һ.Тәһмасиб, Бакы, 1965-1967; "Азәрбајчан мәһәббәт дастанлары, топлајан вә тәртиб едәни Ә,Ахундов, Бакы 1980; Азәрбајчан дастанлары", топлајыб чапа һазырлајан, А.Нәбијев, Бакы, 1973; "Азәрбајчан ашыглары вә ел шаирләри", топлајаны Ә.Ахундов 2 чилддә, Бакы, 1983; "Ашыг Әләскәр", Әсәрләри 2 чилддә, Бакы, 1972; "Ашыг Шәмшир", тәртиб едәни О.Сарывәлли, Бакы, 1961; "Ашыг Һүсејн Чаван", Бакы, 1960; "Бајатылар", тәртиб едәни М.Һ.Тәһмасиб, Бакы, 1943; "Бајатылар", топлајыб вә тәртиб едәни Һ.Гасымов, Бакы, 1960; В.Вәлијев, "Азәрбајчан фолклору", Бакы,

1985; П.Әфәндијев". "Азәрбајҹан шифаһи халг әдәбијјаты", Бакы, 1981; О,Әфәндијев, "Ашыг поезијасынын естетик проблемләри", Бакы 1983; М.Ибраһимов "Ашыг поезијасында реализм", Бакы, 1983; "Короғлу", топлајаны Һ.Әлизадә, Бакы 1941; "Короғлу", тәртиб едәни М.Һ.Тәһмасиб, Бакы, 1949, 1956, 1960, 1975, 1982; "Сары Ашыг", топлајаны вә тәртиб едәни Ә.Ахундов, Бакы 1966; О.Сарывәлли, "Гүдрәтли шаир устад сәнәткар", Бакы 1971; М.Һ.Тәһмасиб, "Азәрбајҹан халг дастанлары /орта әсрләр/". Бакы, 1972; Ү. Һачыбәјов, Әсәрләри, Бакы, 1965; М.И.Һәкимов, "Азәрбајҹан шифаһи халг әдәбијјатындан хүсуси курс" 1975; "Халгымызын дејимләри - дујумлары", Бакы 1988; "Ашыг ше`ринин нөвләри", Бакы 1987; "Бајатылар", Бакы, 1991; "Елат бајатылары", Бакы, 1996 вә башга дастанлар, монографијаларда, ашыг ше`р топлуларында, мәҹмуә вә журналларда топланыб нәшр олунмуш устаднамә вә тәәссүфнамәләр мүәјјән едир.

Диссертасијанын елми јенилији: Азәрбајҹан фолклоршүнаслығында илк дәфә ашыг ше`ринин тәкамүлү контекстиндә устаднамә вә тәәссүфнамәләр монографик һүдудларда тәдгигата ҹәлб олунур. Бурада устаднамә вә тәәссүфнамәләр комплекс шәклиндә: тарихи тәшәккүлү; идеја вә мүәллиф башланғычы; поетик структуру бахымындан арашдырылыр. Диссертасијада устаднамәнин тәшәккүл мәгамындан тутмуш поетик ролуна гәдәрки тәкамүлүнүн изаһы просесиндә бүтөвлүкдә ашыг ше`ринә нәзәр салыныр. Устаднамә өзүндә ел һикмәтини еһтива едән бәдии фәлсәфи жанр, тәәссүфнамә сәнәткар вә тарих, сөз вә ҹәмијјәт мүнасибәтини ифадә едән ше`р шәкли кими тәһлил олунуб дәјәрләндирилир.

Илк дәфә мәһз бу әсәрдә устаднамәләрин ислами ән`әнәләр вә дини мотивләрлә әлагәләри тәдгигатда өн плана чәкилир.

Гошманын илкин шәкли әламәтләринә әсасланан устаднамәнин јалныз мәзмун фәргинә көрә сечилмәли нәзәри тәһлил јолу илә әсасландырылыр.

Диссертант тәһлил просесиндә илк дәфә устаднамә вә тәәссүфнамәләрин ашыг ше`р шәкли кими тәшәккүлүндән, онун мүдрик,

дидактик, поетик өјүм, дејим ким ашыг јарадычылыгы репертуарында формалашмасындан, ше`рдә тәрәф-мүгабил сәнәткар "мән"индән, бу ше`р шәклинин бәдии-поетик структурундан фолклоршүнаслыг аспектиндә сөһбәт ачмышдыр. Диссертант устаднамә вә тәәссүфнамәләрдән һәм классик, һәм дә мүасир устад ашыг-шаирләрин әдәби ирсиндән конкрет нүмунәләри әдәбијјатшүнаслыгын елми-нәзәри принсипләри бахымындан монографик тәдгигата чәлб етмишдир.

ТӘДГИГАТ ИШИНИН НӘЗӘРИ-ТӘЧРҮБИ ӘҺӘМИЈЈӘТИ: Мүдафиәјә тәгдим олунан "Ашыг ше`риндә устаднамә вә тәәссүфнамәләрин поетикасы" намизәдлик диссертасијасынын елми-нәзәри вә тәчрүби-әһәмијјәти ондан ибарәтдир ки, устаднамә вә тәәссүфнамә ше`р шәклинин идеја-мәзмуну, ифачылыг мәгамыны, ајры-ајры ше`р нөвләриндә гафијә, рәдиф, бәрабәрсајлы һеча бөлкүсүнүн структуру тәсвир вә ифадә васитәләри әдәбијјатшүнаслыг бахымындан тәһлил-тәдгигата чәлб едилмишдир. Диссертасија тәдгигат мөвзусу бахымындан илк дәфә ишләндијиндән али мәктәбләрин филолокија факүлтәләри вә еләчә дә орта мәктәбләрин јухары синиф шакирдләри үчүн дәрс вәсаити, хүсуси курс вә ихтисас семинары материаллары кими әһәмијјәтлидир.

Бу әсәрин әсас мүддәаларындан Азәрбајчан халгынын бәдии тәфәккүр тарихини, етнографијасыны вә фәлсәфи фикринин арашдырычылары да истифадә едә биләр.

ТӘДГИГАТЫН АПРОБАСИЈАСЫ: Диссертасија Азәрбајчан Дөвләт Мәдәнијјәт вә Инчәсәнәт Университетинин Әдәбијјат вә Дилләр кафедрасында филолокија елмләри доктору, профессор Низамәддин Шәмсизадәнин елми рәһбәрлији алтында һазырланмышдыр.

Диссертасија Әдәбијјат вә Дилләр кафедрасында мүзакирә олунмуш, тәдгигат там һалда 1997-чи илдә Монографија һалында Азәрбајчан Енсиклопедијасы нәздиндәки "Көјтүрк" нәшријјатында чап олунмушдур.

ТӘДГИГАТЫН ГУРУЛУШУ: Диссертасија кириш, үч фәсил, нәтичә

вә истифадә олунмуш әдәбиј̣јатын сијаһысындан ибарәтдир.

ДИССЕРТАСИЈАНЫН ӘСАС МӘЗМУНУ: Диссертасијанын киришиндә тәдгиг олунан мөвзунун актуаллыгы, мәгсәд вә вәзифәләри, тәдгигатын нәзәри методоложи әсасы, әсас предмети, елми јенилији, ишин нәзәри вә тәчрүби әһәмиј̣јәти, апробасијасы вә тәдгигатын гурулушу һагтында мә`лумат верилир.

Диссертасијанын "Ашыг јарадычылығында устаднамә вә тәәссүфнамәләрин тәшәккүлү, нәшри вә тәдгиги" адланан биринчи фәсилдә әдәби имзасы елм аләминә мә`лум-мәшһур олан алим, әдәбиј̣јатшүнаслардан Әмин Абидин, В.Хулуфлунун, Һ.Араслынын, М.Ибраһимовун, М.Һ.Тәһмасибин, М.Сејидовун, Ф.Фәрһадовун П.Әфәндијевин, В.Вәлијевин, М.Һәкимовун, А.Нәбијевин, Г.Намазовун, С.Пашајевин, Р.Рүстәмзадәнин, Б.Абдуллајевин вә башгаларынын дөври мәтбуатда устаднамә вә тәәссүфнамәләрлә бағлы сөјләдикләри елми-нәзәри фикирләри саф-чүрүк едилиб, онларын кәрәкли фикирләриндән диссертасијанын ајры-ајры фәсилләриндә бәһрәләнмиш, инандырычы олмајан фикирләри илә имканы дахилиндә елми полимики ачмышдыр.

Сөзсүз, диссертант јухарыда адлары чәкилән алимләрин тәдгигатында ән чох классик устад, пешәкар-ифачы ашыглардан Озан Горгуд Дәдәнин, Гурбанинин, Кәрәмин, Гәрибин, Аббас Туфарганлынын, Сары Ашығын, Короғлунун, Хәстә Гасымын, Валеһин, Ағ Ашығын /Аллаһвердинин/, Алынын, Шәмкирли Һүсејнин, Әләскәрин, мүасир устадлардан Шәмширин, Әсәдин, Мирзәнин, Һүсејн Чаванын, Чәлал Инчәлинин, М.Азафлынын, Әкбәрин, Имранын, Әмраһын, Һ.Сарачлынын, Камандарын вә башгаларынын устаднамә вә тәәссүфнамәләрини арајыб арашдырмышдыр.

Устаднамәләр дәдә ашыгларын тој-дүјүн, елат мәчлисләрин, адгојма мәрасимләриндә, ел-оба шәнликләриндә сөјләдији, охудуғу мүдрик, агил кәламларла етик-естетик дөвраныш гајдаларына, бөјүк-кичијә һөрмәт, доста инамлы, дүшмәнә гәнимли олмаға чағырыр. Мәчлис әһлинә әдәб-әркан, әхлаг нормаларына риајәт етмәји төвсиј̣јә едир. Устаднамә һәр бир

мәчлисин әввәлиндә дивани, устаднамә, тәчнис, саз һавалары илә башланыр. Мәчлисин сонунда "Дуваггапма" илә хејир-дуа верилир.

Сөзсүз, бу гәбил өјүд-нәсиһәт тәгдими мәчлис әһлинә күчлү тә`сир едир. Онлары јашамаға-јаратмаға, севилиб-севилмәјә истигамәтләндирир.

Тәәссүфнамәләр исә әслиндә епик, епик-лирик вә мифик гәһрәманларын дава-шавадан, бир иш көрәндән сонра бурахдыглары сәһви сонра кәлән нәсилләрин тәкрар етмәмәләри үчүн дидактик вәсијјәт, нәсиһәтләрдир. Фикримизи тәсдиг үчүн һәм устаднамәләрдән вә һәм дә тәәссүфнамәләрдән бир нүмунәјә диггәт јетирәк.

Хәстә Гасымдан үнванладығымыз "Олмаз" рәдифли устаднамәдә дејилир:

...Икид кәрәк мүрвәтини атмаја,
Гәфләт јухусунда гафил јатмаја.
Бир оғул ки, бөјүк сөзүн тутмаја,
О кимсәдә намус, гејрәт, ар олмаз[1].

Јахуд Короғлудан вердијимиз нүмунәдә дејилир:

...Гоч Короғлу мејдан ачыб өјүнү,
Намәрд синәсинә чәкәр дүјүнү,
Ач гурдлардан салдырмаға гојуну,
Гурд ағызлы гочаг оғлан кәрәкди[2].

Ашыг Шәмширдән мисал кәтирдијимиз дивани устаднамәдә исә охујуруг:

Јахшы доста јалан сатма е`тибар әлдән кедәр.
Һәм мәһәббәт, һәм сәдагәт, дүз илгар әлдән кедәр.

---

[1] Бах: Азәрбајчан ашыглары вә ел шаирләри, биринчи чилд, тәртиб едән Ә.Ахундов, "Елм" нәшријјаты, Бакы, 1983, сәһ.102.

[2] Бах: "Короғлу", чапа һазырлајан М.Һ.Тәһмасиб, "Кәнчлик", Бакы, 1982, сәһ.136.

Өз пајынла кифајәтлән, өзкәләрдән кәс көзүн
Тамаһ сәни бәндә салар, хејир кар әлдән кедәр[1] .

Јахуд, Гурбанидән бир бәнд тәәссүфнамәјә диггәт јетирмәк јеринә дүшәрди:

... Дүнјада галмајыб зәррәчә һөрмәт,
Гардаш гардашына ејләр хәјанәт,
Кәдалар бәј олуб, бәјләр рәијјәт,
Ағ пуллар чеврилиб, рибајә дөнүбдү[2] .

Верилән нүмунәләр, сөзсүз, аталар сөзү кими олдугча тә`сирли вә лаконикдир. Устаднамә вә тәәссүфнамәләрин ашыг јарадычылығында тәшәккүлү, формалашмасы, нәшри, араштырылмасы диссертасијанын 1 фәслиндә конкрет фактлар, елми мәнбәләр әсасында әтрафлы тәһлил-тәдгигата чәлб олунмушдур.

"Устаднамә, тәәссүфнамәләрин идејасы вә сәнәткар "мән"и проблеми" адланан икинчи фәсилдә диссертант устад, пешәкар-ифачы ашыг-шаирләрин мүрачиәт етдикләри устаднамә вә тәәссүфнамә ше`р шәкилләринин гајнагларындакы улу халгымызын әдәб-әркан, әхлаг гајдаларынын идеја-мәзмунундан вә сәнәткар "мән"инин јеринә вә мәгамына көрә фајдаланмағы өн плана чәкир.

Хүсусилә, бәшәри мәһәббәт тәрәф-мүгабилләрин севкиләриндә сабит-гәдәм олмалары, намус, гејрәт, инам-иман, әхлаг гајдалары, вәтән-торпаг севкиси, доста һәлим, дүшмәнә гәним олмаг кими бәшәри дујғулар конкрет нүмунәләр әсасында тәһлилә чәлб олунур. Бунунчүн ән әввәл һагтында сөһбәт ачдығымыз устаднамә вә тәәссүфнамәләр устадларынын өзләри өз сәнәтиндә камил олмалыдыр.

---

[1] Бах: Ашыг Шәмшир, тәртиб едәни О.Сарывәлли, Азәрбајчан ССР ЕА Нәшријјаты, Бакы 1959, сәһ.138.
[2] Бах: Ашыг ше`риндән сечмәләр, Кәнчлик, Бакы, 1984, сәһ.118.

Ајры-ајры устад ашыгларын јол әрканыны ашыглыг програмы кими әсрләрдән бәри дәрслик кими дөврүмүзә гәдәр јашајан бә`зи нүмунәләрә диггәт јетирмәк јеринә дүшәрди.

Улу Озанлар-Озаны Горгуд Дәдәнин үнванына бағланмыш "Китаби Дәдә Горгуд" дастанындан "Ушун гоча оғлу Сәјрәк бојундан ашағыдакы устад-мүдрик дејим-өјүмә диггәт јетирәк:"

- Әјрәк...атыны сүрүб Сејрәјин үзәринә кәлди. Атындан дүшүб, јүјәни бир будаға илишдирди. Бахды көрдү ки, бу чаван он дөрд кечәлик аја бәнзәјир. Бу көзәл, ала көзәл кәнч, икид пучур-пучур тәрләјиб јатыр. Кәләндән, кедәндән хәбәри јохдур. Әјрәк доланыб, чаванын башы учуна кәлди. Көрдү ки, белиндә гопузу вар. Чыхарыб әлинә алды. Сөјләмиш көрәк, ханым нә сөјләмиш, демишдир:

...Ала көзләрини ач икид!
Аллаһ верән ширин чаныны јуху алмыш,
Икид, әлләрини голларындан бағлатма!
Ағ саггаллы атыны, гары ананы ағлатма!
Галын Оғуздан кәлән икид, нечә икидсән?
Сәни јарадан һагты үчүн дуруб кәл!
Дөрд јаныны кафир тутубдур бил!

Оғлан кәрнәшиб ајаға дурду. Гылынчынын дәстәјиндән јапышды ки, она вура, көрдү ки, әлиндә гопузу вардыр. Деди: "Ај кафир, Дәдәм Горгуд гопузуна һөрмәт едиб вурмадым! Әкәр әлиндә гопуз олмасајды гардашымын башына анд олсун, сәни ики пара еләрдим"[1]. Нүмунәдәки тәрәф-мүгабилләрин дуст-диалогу, гопуз-сазын мүгәддәслији фикримизи тәсдиг бахымындан бөјүмәкдә олан кәнчлијин амал-идеалына лајиг мүдрик кәламлардыр.

---

[1] Бах: Китаби-Дәдә Горгуд, Јазычы Бакы, 1988, сәһ 212.

Бу гәбил амал-идеала лајиг мүдрик устаднамәләр вә тәәссүфнамәләри ајры-ајры дәдә ашыгларын јарадычылығында изләмәк јеринә дүшәрди.

Ашыг Гәриб:

Камил уста отуркилән јеринә,
Ловғаланыб дүшмә мәним киримә.
Бир ашыг ки, хор бахарса биринә,
О да горхмаз, ондан даһа мәрд олур[1] .

Јахуд, Дәдә Әләскәрин устад-шакирд ән`әнәсиндә хүсуси дәрслик кими өзүнә сабитләшмиш һагг газандыран:

Ашыг олуб дијар-дијар кәзәнин,
Әввәл башда пүркәмалы кәрәкди.
Отуруб-дурмагда әдәбин билән,
Мә`рифәт елминдә долу кәрәкди[2].

- дејән бу поетик мурачиәтиндә ел сәнәткарларына аталыг гајғысы илә јанашы, ашыглар кәрәкдир елат мәчлисләринин етик нормаларына да әмәл етсин. Охудуғу өјүд-нәсиһәтләри өлчүб-бичсин, нәфсини көзләсин, халга һәгигәтдән мәтләб гандырсын, ел ичиндә, мәчлисләрдә пак отуруб, пак дурсун.

Мәһз бу кими поетик мәгамларына көрәдир ки, Ашыг Әләскәрдән сонра кәлән бүтүн устадлар онун мүдрик кәламларына һагг газандырмышлар.

Шаир Вәли устад Әләскәрин гафијәсинә чаваб олараг дејир:

Ашыг олуб оба-оба кәзәнин,
Данышмаға ширин дили кәрәкди.

---

[1] Бах: Азәрбајчан мәһәббәт дастанлары, "Елм" нәшријјаты, Бакы, 1979, сәһ.195

Ариф мәчлисиндә, ариф јанында,
Дүзкүн сөзү, хош зүлалы кәрәкди.

Ана-бачы дејә гыза, кәлинә,
Ејни бәләнмәјә күдрәтә, кинә,
Ел ичиндә тәмиз дура, дүз динә,
Бүтүн мәсаилдән һалы кәрәкди[1].

Нүмунәләрин паралелләри үзәриндә дајанмаға еһтијач јохдур. Лакин сәнәткар "мән"инин фикир ајдынлығы, сиглəти, сөзләрин сәррастлығы көз өнүндәдир.

Үмумијјәтлә, ашыг ше`рләриндә устаднамә вә тәссүфнамәләрә мүрачиәт әслиндә устад, пешәкар - ифачы ашыгларын тој-нишанларда, халг мәрасимләриндә, елат мәчлисләриндә устадлардан өјрәндикләри сөз хәзинәсини, лә`ли чәваһирәтләрини мәтләб гананлар, сөз анлајанлар базарында өз мәтаһларыны хырыд етмәкдир. Бу бахымдан, дөврүндә бәдаһәтән сөз демәк, ашыглығын јол әрканындан бихәбәрләри хар етмәкдә хүсуси исте`дады - чәкиси олан Ашыг Һүсејн Бозалганлыдан ашағыдакы нүмунәләрә диггәт јетирмәк јеринә дүшәрди:

Һәр чәфәнк саз көтүрүб, сөз дејиб,
Ашыглыг адыны сана чәкмәсин.
Чибин, милчәк, зәнбур кими сахлајыб,
Гангалын шәһдини шана чәкмәсин.

дејән устад, ашыглыг иддиасына дүшәнләрдән пүркәмал олмағы, дивани, тәчниси камил билмәји тәләб едир:

---

[2] Бах: Ашыг Әләскәр Биринчи китаб, "Елм" нәшријјаты, Бакы, 1972, сәһ.175
[1] Бах: Шаир Вәли, Азәрбајчан ашыглары вә ел шаирләри, Икинчи чилд: "Елм" нәшријјаты, бакы 1984, сәһ. 325-236.

Ашыглыг елминдә пүркәмал кәрәк.
Дивани, тәчниси һәр мисал кәрәк.
Котана гошмаға кәлтә кал кәрәк,
Кала габаг көрпә дана чәкмәсин[2].

Устадлыг, дәдәлик мәгамында бу гәбил ашыглыг јол әрканыны елат мәчлисләриндә өзү үчүн етик норма гәбул едән чәми ашыг- шаирләр, устад, пешәкар-ифачы ашыглар кими Дәдә Әләскәр устады Ашыг Алы илә мә`лум-мәшһур мәчлисдә гаршылашаркән, устадынын әдәб-әрканыны өзүнә сәнәткар амал-идеал сечәркән дејир:

Бир шәјирд ки, устадына кәм баха,
Онун көзләринә аг дамар, дамар[1].

Бах будур, бизим устаднамә вә тәссүфнамәләрин идеја-мәзмунунда ахтардығымыз сәнәткар "мән"и, амал-идеалы.

Устаднамә вә тәәссүфнамәләрин идеја-мәзмунунун ән тә`сирли мәзијјәтләриндән бири дә бәшәр өвлады инсанда әхлаги кејфијјәтләр, нәчиб сифәтләр ахтармаг, бу гәбил кејфијјәтләри башгаларына тәлгин етмәкдир. Буна көрә дә устаднамә вә тәәссүфнамәләрин чохунда хејир-шәр, доғру-јалан, һагг-наһаг, јахшы-пис, дост-дүшмән кими сифәтләр гаршылашдырылыр. Бу чүр әхлаг нормаларында үстүнлүк паралелләрин биринчи тәрәфинә - хејирә, доғруја, һагга, јахшыја, доста верилир. Бир нечә мисала мурачиәт едәк:

Һүсејн Бозалганлы:

---

[2] Бах: Азәрбајчан ашыглары вә ел шаирләри, Икинчи чилд, "Елм" нәшријјаты, Бакы, 1984, сәһ. 128.

[1] Бах: Ашыг Әләскәр, "Икинчи китаб", "Елм" нәшријјаты, Бакы, 1972, сәһ. 315.

Əзəл бир адамла достлуг ејләсəн,
Ону чəксəн имтаһана јахшыды.
Бахдын, кордун илгарына кəч олду,
Она тапсан бир бəһанə јахшыды[2].

Сары Ашыг:

Ашыг, јарыдан кечəр,
Кечə јарыдан кечəр.
Намəрдлə дост оланын
Өмрү јарыдан кечəр[3].

Верилəн нүмунəлəрдə əслиндə "Илгарына кəч олан, кич олар", "Дост-доста јар олмаса, хар олар" кими мүдрик ата дејимлəри достлуг, јолдашлыг үчүн ше`рин ишлəк мəгамына салынмыш поетик хасијјəтнамəлəрдир. Бу гəбил поетик хасијјəтнамəлəр устад-дəдə ашыгларын дејим, дујум вə өјүмлəриндə чохдур.

Ашыг јарадычылығында бөјүклүк, ағсаггаллыг, ата, ана, өвлад мүнасибəтлəри дə устаднамə вə тəəссүфнамəлəрдə апарычы мотивдир. Ашыг Əлəскəр дујумунда охујуруг:

...Бир инсан ки, һагг дедијин битирсə,
Һəр мəчлисдəн бир мə`рифəт котүрсə,
Ата-ана сөзүн јеринə јетирсə,
О јəгин ки, чəкмəз чəза дүнјада[1].

---

[2] Бах: Азəрбајчан ашыглары вə ел шаирлəри, икинчи китаб, "Елм" нəшријјаты, Бакы, 1984, сəһ. 129.

[3] Сары Ашыг, Бакы 1966, сəһ. 13

[1] Ашыг Əлəскəр. "Биринчи китаб", "Елм" нəшријјаты, Бакы, 1972, сəһ. 159.

Јахуд Аббас Туфарганлыдан бир бәнд тәәссүфнамәјә диггәт јетирәк:

Ај һәзарат, бир замана кәлибди,
Ала гарға шух тәрланы бәјәнмәз.
Оғуллар атаны, гызлар ананы,
Кәлинләр дә гајнананы бәјәнмәз.

Вә јахуд, Дәлләк Мураддан ашағыдакы бәндә диггәт јетирәк:

Икидин мә`рифәти кәрәк дилиндә,
Гочағын әсасы кәрәк әлиндә,
Бејгејрәт оғлун ата јериндә,
Галмағындан галмамасы јахшыдыр[2] .

Биз бу гәбил мүдрик өјүд-нәсиһәтләрин сајыны онларла устад ашыглардан да кәтирә биәрдик. Елә билирик ки, вердијимиз нүмунәләр фикримизи тәсдиг бахымындан кәнаәтбәхшдир.

Бүтүн бура гәдәр дејиләнләр дә бир даһа бизә һагг верир дејәк ки, устаднамә вә тәәссүфнамәләр өз идеја-мәзмунуна вә сәнәткар "мән"и араşдырмаг бахымындан чидди тәдгигата мөһтач олдуғундан мәһз биз бу проблемин тәһлил-тәдгигинә күнүн ән вачиб мәсәләси кими киришдик.

"Устаднамә вә тәәссүфнамәләрин поетик структуру" адланан үчүнчү фәсли ишләјәркән биз тәһлилимизи ики истигамәтдә гурмушуг.

а) устаднамә, тәәссүфнамәләрин ашыг ше`р шәкилләриндә ишләк мәгамы вә структуру;

б) Устаднамә, тәәссүфнамәләрдә тәсвир вә ифадә васитәләри.

Ашыг-шаирләрин ше`рләриндә ән чох мүрачиәт олунан устаднамә,

---

[2] Азәрбајчан ашыглары вә ел шаирләри, Биринчи китаб, "Елм" нәшријјаты, Бакы, 1983, сәһ. 58.

тәәссүфнамәләрин устад, пешәкар-ифачы ашыглар тәрәфиндән "Ибрәтли сөз", "урватлы сөз", "һикмәтли сөз", "Дидактик мүдрик сөз", "Ашығын мә`рифәти", "Нәсиһәтли сөз", "Ашыгларын -устадларын вәсијјәти-нәсиһәти" *кими ишләнмәси* тәсадүфи дејилдир.

Устаднамә вә тәәссүфнамәләрдә ашығын тәфәккүр тәрзи, һикмәт хәзинәси, ағыл дүнјасы, онун бир ел сәнәткары кими пиранә-нурани мүдриклији үзә чыхыр.

Устад ашыглар јарадычылыгларында тәсниф, бајаты, кәрајлы, гошма, тәчнис, дивани, мүхәммәс кими ашыг ше`р шәкилләриндән истифадә етмишләр.

Тәсниф: Поетик структуруна көрә 3, 5, 7, 9, 11, бәндли олуб, I, II, III мисралар араларында бә`зән формача ејни, мәзмунча мүхтәлиф сөзләр чешидиндән, әксәр һалларда исә сөвтү ујушма јолу илә гафијәләнир. IY мисра үч мисраны јекунлашдыран мүдрик сөзлә јекунлашыр. Һеча бөлкүсү 4, 5, 6 сајлы олур. Ашыг Алыдан бир бәнд нүмунәјә диггәт јетирәк:

Сәхалы варсыз, 3+2=5
Көзлсә арсыз, 3+2=5
Икид вугарсыз, 2+3=5
Јамандыр јаман[1] . *3+2=5*

Тәснифләр дә дикәр ашыг ше`р шәкилләри кими, сон мөһүр бәнддә устадын тәхәллүсү илә јекунлашыр. Тәснифләрин бәндләриндә мисралар 3,4,5,6 - да ола биләр. Тәснифләр ајрыча да јазылыб охунур. Ола да билсин тәсниф, гошма, тәчнис, дивани, мүхәммәсләрин ајры-ајры бәндләринин II, III мисраларындан сонра һашијә-чыға тәрзиндә дә ишләдилсин.

Бу гәбил тәрзи - һашијәләр ашығын ләфзини ширинләшдирир. Ифачылыгда ашыға нәфәсини дәрмәк үчүн поетик пауза јарадыр.

---

[1] 1. Ашыг ше`риндән сечмәләр, тәртиб едәнләр: Һ.Ариф, М.Һәкимов, Кәнчлик. Бакы, 1984, сәһ. 4

Бајаты: Устаднамә вә тәәссүфнамә мүдриклији бајатыларда даһа мәгамлы јер тутур.

Бу гәбил мәгамлы - мәрамлы бајатыларда әдәб-әркан, бөјүклүк, кичиклик јолу көзләмә бајатынын ишләк мәгамына усталыгла салыныр.

Устадлар устады Аг Ашыгдан бир бајаты устаднамәјә диггәт јетирмәк јеринә дүшәрди:

Әзизим, камил устада,
Гурбан камил устада.
Аг Ашыг тәк әрканы,
Көзлә, камил устада[2] .

Бајатынын идеја-мәзмунунда өјүд-нәсиһәтин өн плана чәкилдији көз өнүндәдир.

Бајатыларын структуру һаггында бүтүн фолклоршүнаслар ејни фикир сөјләјирләр. Белә ки, бајатылар 4 мисралы, 7 һечалы ше`р шәклидир. Онун гафијә системи I, II, IY мисралар һәмгафијә, III мисра сәрбәст олур. Ашыг Алыдан бир гыфылбәнд бајатыја диггәт јетирәк:

Ашиг мәнәм, чохусу, 4+3=7
Јәгин билир чохусу. 4+3=7
Ашыг бир дага чыхды 2+5=7
Азы гуру, чоху су[1] . *4+3=7*

Верилән гыфылбәндин бајатынын низам гурулушуна диггәт едиләрсә, I,II,IY мисраларда һеча сајы 4,3,7, III мисра 2,5,7 сајында олса да, бу бајатынын ифачылыг мәгамына хәләл кәтирмир.

Бајатыларын тәчнис формасы да вардыр. Белә бајатыларда сөзләрин

---

[2] Бах: М.Һәкимов, "Елат бајатылары". Азәрбајчан Дөвләт Китаб Палатасы, Бакы, 1996, сәһ. 253.
[1]

чешиди формача ејни, мәзмун анламы бахымдан башга-башга олур. Јә`ни, сөзләр ејни чинсли олса да, мәзмун-мә`на мәгамынча мүхтәлиф олур. Мәсәлән:

Әзизијәм, бу да јар,
Бағбан бағы будајар.
Сорушурдун һаны јар,
Инди бу сән, бу да јар[2] .

Бурадакы "бу да јар" сөз чешиди формача ејни, мәзмунча мүхтәлиф сөзләрдән ирдәләнмишдир.

Бајатыларда сәгир, мүстәһаг, мүстәзад формалы нүмунәләрә дә раст кәлирик.

Бу гәбил бајатыларда ше`рин биринчи мисрасындакы фикир јарымчыг дејилир, галан үч мисра 7 һечалы олур. Бунунла белә, гафијә гурулушу көзләнилир. Фикримизи бир мисалла тәсдигә јетрәк:

Јахшы сана,
Достуну јахшы, сана,
Короғлу тәк икидин
Чан гурбан, јахшысына[1] .

Бурада бир мисранын әввәлиндә "Әзизим" вә ја "Едәми", "Мән ашиг" сөзләри бурахылыб. Бајатынын галан мисрасында һеча сајы 3+4=7 /II мисра/; 4+3=7 /III мисра/; 3+4=7 /IY мисра/ ашыг ше`р услубуна ујғун гурулмушдур.

Јери кәлмишкән, ону да гејд едәк ки, бајатыларын да һәм мүстәзад вә

---

[2] Јенә орада. сәһ. 258.

[1] Бах: Көстәрилән мәнбә, сәһ.290.

һәм дә мисралары 8 һечалы бајаты нүмунәси дә вардыр. Һәр икисинә бир бәнд нүмунә вермәк јеринә дүшәрди:

Үз көрүбдү, 4=4
Намәрд мәрддән үз көрүбдү. 2+6=8
Кечәл һәмзәдә тахсыр јох. 5+3=8
Короғлудан үз көрүбдү[2] *. 4+4=8*

Јахуд:

Мән ашығам, ган һесабы, 4+4=8
Оғул, дүшүн, ган һесабы. 4+4=8
Гоч Короғлу да кор едәр 5+3=8
Гојмаз хацда, ган һесабы[3] *. 4+4=8*

Бу гәбил сәккизлик үзәриндә гурулан бајаты кәрајлы вә ја бајаты рүбаи бајаты устадларын ағыз ичадларында истәнилән гәдәрдир.

Кәрајлы: Устад ашыгларын јарадычылығында саја, тәчнис, мүрвәти, саллама, нәгарәтли, дилдөнмәз, әлиф-лам, кәрајлы рүбаи формаларына тез-тез раст кәлирик. Кәрајлылар 3,5,7,9 11 вә саир бәндли олуб, һәр бәнддә мисра сајы 4-дүр.

Һеча сајы 4+4=8; 3+5=8; 5+3=8; 2+6=8 бөлкүләриндә олур. Бу гәбил һеча бөлкүсү устадларын ифачылыг мәгамыны чәтинләшдирмир. Ола билсин ки, ејничә бәнддә бу бөлкү системи иштирак етсин. Ашыг Мискин Вәлидән бир бәнд устаднамә кәрајлыја диггәт јетирәк:

Јенә орада, сәһ. 291

Јенә орада, сәһ. 292.

Вәли өзүнү өјәнләрә, 2+6=8

Мәнәм-мәнәм дејәнләрә, 4+4=8

Халгы сөкүб јејәнләрә, 4+4=8

Бир даһа, бир даһа нифрәт[1] *. 3+5=8*

Кәрајлыларда I бәнддә I, III мисралар әксәр һалда сәрбәст, II, IY мисралар рәдифдән әввәл кәлән сөзләр һесабына гафијәләнир.

Галан бәндләрдә I, II, III мисралар өз араларында, IY мисра исә биринчи бәндин II, IY мисраларындакы әввәл гафијәләр илә һәмгафијә олунур. Лакин бә`зән дә биринчи бәндин I, III мисралары өз араларында, II, IY мисралар исә бир-бири илә һәмгафијә олур. Галан бәндләр јухарыда дејилән кими, 3 мисра бир-бири илә, IY мисралар I бәндин II, IY мисраларындакы әввәл баш гафијә исә һәмгафијә олур.

Гошма: Устаднамә гошмалар да әслиндә кәрајлылар кимидир. Бәнд сајы 3, 5, 7, 9, 11 вә илахирәдир. Кәрајлылардан фәргли олараг бәндләрдә мисралар ики бөлкүлүдүр. 6+5=11, 4+4+3=11. Бу бөлкү гошма ше`р шәкли үчүн сабитдир.

Јә`ни, гошма I бәндин I мисрасында һансы бөлкү илә башласа (4+4+3=11 вә ја 6+5=11), ахыра гәдәр дә һәмин бөлкүдә давам едир.

Биз авторефератын һәчмини нәзәрә алараг бундан сонра диссертасијада әтрафлы сөһбәт ачдығымыздан бурада һәр бир ше`р шәклинин анчаг бәнд сајы, һеча бөлкүсү үзәриндә әдәбијјатшүнаслыг бахымындан дајаначағыг.

ТӘЧНИС: Устаднамә тәчнисләр дә 3, 5, 7, 9, 11 бәндли, һәр бәнддә мисра сајы дөрд олур. Һәр мисра бәндләрдә кәрајлы, гошмаларда олдуғу кими гафијәләнир. Тәчнисдә адлары чәкилән ашыг ше`р шәкилләриндән фәргли олараг мисраларда, бәндләрдә сөзләри формача ејни, мәзмунча мүхтәлиф сөзләрдән - чинас сөзләрдән дүзәлир. Тәчнисләрин саја, чығалы,

---

[1] Бах: Мискинли Вәли, Нөврәс Иман, Ики устад, Азәрбајҹан Дөвләт нәшријјаты, Бакы, 1996, сәһ. 53.

дилдөнмәз, зәнчирләнмә, гошајарпаг, чарпазгафијә, нәфәсчәкмә (кедәр кәлмәз мүсәддәс), чығалы шәкилли формалары вардыр. Һеча бөлкусү гошма ше`р шәклиндә олдуғу кимидир. Диссертант тәгдим олунан диссертасијада Һејдәри, дивани, мүәхәммәс устаднамә ше`р шәкилләрини дә ајры-ајры устад, дәдә ашыглардан кәтирдији конкрет нүмунәләрә сөјкәнәрәк, онлары әдәбијјатшүнаслыг бахымындан тәһлилә чәлб етмишдир.

Диссертантын кәлдији гәти гәнаәт будур ки, тәһлил-тәдгигинә киришдијимиз бу бөлмә кәләчәкдә устаднамә вә тәәссүфнамә ше`р шәкилләринин гафијә, рәдиф, бәдии поетик структуруну өјрәнмәк бахымындан, орта, али мәктәбин әдәбијјат мүәллимләри, тәләбәләри, асипирантлары, фолклор мүтәххәсиләри үчүн кәрәкли олачагдыр.

б) Устаднамә, тәәссүфнамәләрдә тәсвир вә ифадә василәләри.

Устаднамә вә тәәссүфнамәләрдә мурачиәт едилән ашыг ше`р шәкилләриндән тәһлил-тәдгигат просесиндә имканы дахилиндә сөһбәт ачан диссертант ајры-ајры әсрләрдә јашајан, јарадан ашыг шаирләрин мүрачиәт етдикләри тәсниф, бајаты, тәчнис, сәгир-мүстәзад, кәрајлы,. мүрвәти кәрајлы, кәрајлы тәчнис, нәфәсчәкмә тәчнис - кедәркәлмәз, дивани, чығалы дивани, мухәммәс кими ше`р нөвләриндән кәтирдијимиз конкрет нүмунәләрә сөјкәнмишдир.

Диссертант имканы дахилиндә чалышмышдыр ки, ашыгларын мүрачиәт етдикләри сөзләрин поетик фүрсәтини, ифадә чаларлыгларыны һәр бир ифадәнин мисра, бејт, бәнд өјүмүндә, дејиминдә сөзләрин сәрраст, мә`на-мәгамыны, мәрамлы сечимини өн плана чәксин. Јә`ни, ше`рләрдә тәсвир вә ифадә васитәләриндән: мүбалиғәдән, тәшбеһдән, бәнзәтмәләрдән, омоним, омоформ, омографлардан, синонимләрдән, антонимләрдән, бәдии нидадан, бәдии паралелизләрдән , бәдии мүрачиәтдән, бәдии суалдан, аталар сөзү вә мәсәлләрдән елат арасында ишләнмә мәгамы илә устадларын дүзүб гошдуглары устаднамә вә

тәәссүфнамәләрдә гаршылыгларындан кен-бол фајдаланмаларыны мисаллар фонунда тәһлилә чәлб етмишдир.

Мә`лумдур ки, ашыг ше`рләриндә сөзүн мәчази мә`нада ишләдилмәси устаднамә вә тәәссүфнамәләрә бәдии емосионаллыг, һадисә, әһвалатын ачымына ширинлик кәтирмәклә тә`сир күчүнү артырыр. Ашыг Валеһдән "Душмушәм" рәдифли тәәссүфнамә- гошмаја диггәт јетирәк:

Бәхтимин күнәши зүлмәтдә батыб,
Јер салыб торпағын гојнунда јатыб.
Мәни нәзәриндән гыраға атыб,
Көмәк јохдур јаман дара дүшмүшәм.

Бәндин I, II, III мисралары бүтөвлүкдә мәчази мә`нада ишләнмишдир, десәк јанылмарыг.

Мәчазлар кими тәшбеһләр дә ики һадисә, әһвалат арасында охшар, бәнзәр әламәт тапмаг јолу илә јарадылыр.

Гурбани "Дөнүбдүр" рәдифли устадламәсиндә дејир:

Һичран кечәләри гајғы чәкмәкдән,
Әлиф гәддим әјри јаја дөнүбдү.
Бәдәсилин ешидәнтәк сөзләрин,
Јәгин етдим, өмрүм заја дөнүбдү.

Нүмунәдә верилән "гајғы чәкмәкдән", "јаја дөнүбдү", "заја дөнүбдү" ифадәләриндә "чәкмәкдән", "дөнүбдү" сөзләри өзүнүн һәгиги мә`насында ишләнмәмишдир.

Јә`ни бу сөзләр әслиндә мәчази мә`нада ишләдилдијиндән өзләри илә пејвәндләшән, чалагланан сөзләри дә өјүм-дејим мәгамында мәчазиләшдирмиш, күчлү идиоматик ифадә әмәлә кәтирмишдир.

Бу гәбил мәчазлардан, мүбалиғәләрдән, тәшбеһләрдән, бәнзәтмәләрдән, омонимләрдән, тәкрар-тәкрирләрдән, синонимләрдән, антонимләрдән. аталар сөзләриндән вә саир вә илахирәдән тәсвир, ифадә

васитәләриндән устад ашыгларын јарадычылығындан диссертасијада бол-бол мисаллар верилиб, тәһлил олунмушдур.

Ашыг поезијасы мүхтәлиф бәдии тәсвир вә ифадә васитәләри илә зәнкиндир, она көрә дә бу фәсилдә онларын ән зәрурипләри һаггында имканымыз дахилиндә данышмагла кифајәтләндик. Бунунла белә, хатырладаг ки, үзү Горгуд Дәдәдән тутмуш, бу күнә гәдәр устад ашыгларымызын поетик дујумундакы устаднамә вә тәәссүфнамәләрдәки тәсвир вә ифадә васитәләринә нәзәр салдыгда чох зәнкин материаллар олдуғуну көрүрүк.

“Нәтичә”дә тәдгигатын әсас елми јекунлары үмумиләшдириләрәк көстәрилир ки, ашыг поезијасы вә ашыг сәнәти узун әсрләр боју тәкчә Азәрбајчанда дејил, бүтүн түрк халглары арасында нәинки ән күчлү сәнәт трибунасы олмуш, һәм дә вачиб сосиал-сијаси, әхлаги вә фәлсәфи вәзифәләри јеринә јетирмишдир. Ашыглар Гәдим, Орта вә сонракы әсрләрин һаким идеолокијасына, тәркидүнја, мистик фәлсәфи чәрәјанлары, зүлм, әдаләтсизлији доғуран дини көрүшләрә, биртәрәфли әхлаг нормаларына гаршы етик нормалар чәрчивәсиндә мүбаризә апармышдыр.

Устаднамә вә тәәсүфнамәләрдә гүввәтли мәнтиг, охучуну, динләјичини һәр ан дүшүндүрән фәлсәфи, етик-естетик, дидактик, мүдриклик, сәнәтдә камиллик кими мәсәләләр өн плана чәкилир. Бу ше`р шәкилләриндә устад, пешәкар-ифачы ашыгларын елат мәчлис ағсаггалларынын өјүд-нәсиһәти, јени аилә гуран чаванлара, һәјат јолунда бүдрәјәнләрә, сәнәтин гәдрини билмәјәнләрә, хејир-шәрини анламајанлара һәмишә јол әрканы көстәриб, ағыллы, мүдрик тә`лим-тәрбијә вермишдир. Бунунла јанашы, устадлар бу ашыг ше`р шәклиндә һәм дә вәтәнпәрвәрлик, гәһрәманлыг, мәрдлик, достлуг, гардашлыг, сәдагәт, е`тибар, вәфа, һалал зәһмәт, сәхавәт вә с. вә и. кими нәчиб инсани сифәтләри дә ашыламағы унутмамышлар.

Диссертант имканы дахилиндә устаднамә вә тәәссүфнамәләрин ашыг јарадычылығында тәшәккүлүнү, формалашмасыны, нәшри, араштырылмасыны, бу ше`р шәкилләринин мәзмун-идејасы вә сәнәткар “мән”и үзәриндә

тәһлил-тәдгигатыны гурмушдур. Бунунла бәлә, диссертасијада ән актуал проблем кими устаднамә вә тәәссүфнамәләрин бәдии-поетик структуру үзәриндә дајанмышдыр.

Диссертасија там шәкилдә монографија һалында чап олунмушдур.

1.Ајпара Рамиз гызы. "Ашыг ше`рләриндә устаднамә вә тәәссүфнамәләр поетикасы" Бакы, "Көјтүрк" нәшр. 1997. 96 с.

2. "Ашыг ше`риндә устаднамә вә тәәссүфнамәләр поетикасы" Кәнч алимләрин вә аспирантларын республика конфрансынын тезисләри. Бакы, 1997.

Ајпара Рамиз гызы Мәммәдова

АШЫГ ШЕ`РИНДӘ УСТАДНАМӘ ВӘ ТӘӘССҮФНАМӘЛӘРИН ПОЕТИКАСЫ

ХҮЛАСӘ

"Ашыг ше`риндә устаднамә вә тәәссүфнамәләрин поетикасы" дүнја түрк халгларынын ашыг јарадычылығында илк дәфәдир ки, тәдгигата чәлб олунмушдур. Бу мүдрик ашыг ше`ри өз гүввәтли, фәлсәфи, мәнтиги, етик-естетик идеја мәзмунунун камиллији илә охучу вә динләјичиләрин диггәтини чәлб едир.

Устаднамә вә тәәәссүфнамә ше`р шәкилләриндә устад, пешәкар-ифачы ашыгларын елат мәчлисләриндә ағсаггаллыг өјүд-нәсиһәти илә хејирин шәр үзәриндә гәләбәсини, јени аилә гуранлара уғурлу јол көстәрмәкдә, доста һәлим, дүшмәнә гәним әдәб-әрканы тәблиғ етмәкдә елат тә`лим-тәрбијә мәктәбидир.

Азәрбајчан ашыглары ичәрисиндә елә бир устад, ашыг-шаир тапмаг мүмкүн дејил ки, о, тәсниф, бајаты, кәрајлы, гошма, тәчнис, дивани, мухәммәс кими ашыг ше`р шәкилләриндә чох ишләнән устаднамә вә тәәссүфнамә формасына мүрачиәт етмәмиш олсун.

Мәһз бу кими кејфијјәтләри нәзәрә алан диссертант диссертасијанын I фәслиндә устаднамә вә тәәссүфнамәләрин ашыг јарадычылығында тәшәккүлү, формалашмасы, нәшри, арашдырылмасы тарихиндән сөһбәт ачыр. Бу саһәдә алим сәләфләриндән вә мүасирләриндән Ә.Абид, Ә.Хулуфлу, Һ.Зејналлы, Һ.Әлизадә, С.Мүмтаз, Һ.Араслы, М.Һ.Тәһмасиб, Ә.Ахундов, М.Сејидов, В.ВӘлијев, П.Әфәндијев, М.Һәкимов, Г.Намазов, А.Нәбијев, И.Аббасов, Б.Абдуллајев, Р.Рүстәмзадә, С.Пашајев вә башгаларынын дөврү мәтбуатда сөјләдикләри елми-нәзәри фикирләри саф-чүрүк едиб, онлары тәнгид сүзкәчиндән кечирмишдир.

Диссертасијанын II фәслиндә устаднамә вә тәәссүфнамәләрин идејасы вә сәнәткар "мән"и конкрет нүмунәләр илә тәһлилә чәлб едилмишдир.

III фәсилдә устаднамә вә тәәссүфнамәләрин поетик структуруну диссертант ики јарым башлыглар алтында тәһлилә чәлб етмишдир.

а) Устаднамә вә тәәссүфнамәләрин ашыг ше`р шәкилләриндән: тәсниф, бајаты, кәрајлы, гошма, тәчнис, дивани, мүхәммәсләрин гафијә рәдиф, һеча өлкүсү структуруну нүмунәләр фонуна илк дәфә тәһлилә чәлб едилмишдир.

б) тәсвир вә ифадә васитәләри сәнәткарлыг бахымындан зәнкин бәдии материаллар әсасында араշдырылмышдыр.

Диссертасија мүхтәсәр нәтичә вә истифадә олунан әдәбијјатларла екунлашдырылмышдыр.

МАМЕДОВА АЙПАРА РАМИЗ КЫЗЫ

ПОЭТИКА УСТАДНАМЭ И ТЭЭССУФНАМЭ В АШУГСКОЙ ПОЭЗИИ

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа является исследованием поэтики устаднамэ и тээссуфнамэ, используемых в ашугской поэзии тюркских народов мира. Глубокий, мудрый философский смысл, логическая стройность мысли, этическая идейность ашугской поэзии всегда привлекали внимание читателей и слушателей. В стхиотворных образцах устаднамэ и тээссуфнамэ, мастерски исполняемых профессиональными ашугами на народных праздненствах и меджлисах, содержатся назидания аксаккалов в верности другу и беспощадности врагу; уверенность в победе добра над злом; наставления молодым на путь истины - все это является традицией народного воспитания. Трудно найти в Азербайджане ашуга-поэта, ашуга-сказителя, не использующего форм устаднамэ и тээссуфнамэ в исполняемых теснифах, баяты, гарайлы, гошма, а также в жанре теджнис, дивани, мухаммес.

Учитывая именно эти особенности, диссертант первую главу работу озоглавил "Зарождение, расцвет, исследование и изданис устаднамэ и тээссуфнамэ в творчестве ашугов". Проведен скурпулезный отбор и критический анализ научно-теоретическиой мысли в опубликованных ранее в печати работах современных исследователей и ученых-перешедственников, таких как А.Абид, В.Хулуфлу, Г.Ализаде, С.Мумтаз, Г.Араслы, М.Тахмасиб, А.Ахундов, М.Сеидов, В.Велиев, И.Аббасов, Б.Абдуллаев, Р.Рустамзаде, С.Пашаев и др.

Во II-ой главе диссертации "Идейное содержание устаднамэ и тээссуфнамэ и личности художника" исследованы конкретные образцы поэтичкеского жанра.

В III-ей главе работы "Художественно-поэтическая структура устаднамэ и тээссуфнамэ" диссертант анализировал в следующем порядке:

а) первый опыт исследования устаднамэ и тээссуфнамэ, структура слогового деления, рифмы, редифа на образцах ашугских поэтических жанров тесниф, баяты, герайлы, гошма, теджнис, дивани, мухаммас.

б) изображение и способы выражения с творческой точки зрения на основе обширного художественного материала.

Диссертацию заключают выводы и перечень используемой литературы.

A.R. Mammadova

The Poetics of Ustadnamies and Taassufnames in the Ashug Poetry.

SUMMARY

The genre of ustadname (admonition) ancf taassufname (regret) in the shug poetry of the Turkic speaking nations have for the first time been ubjected to investigation in this dissertation. These genres of the ashug peotry ttract the attentions of readers and listeners by their wisdom, philosophical, ogical, ethic-aesthetic, ideological contents.

These genres of the ashug poetry form a kind of school where the rofessional ashugs (bards) sang songs admonishing the youth, glorifying the ictory of virtue over evil, wishing happiness and successes to the newly-vedded couple, propagating sincerity towards the friends and hatred towards he enemies, teaching the youth ethics and good behaviour in public ceremonies nd wedding parties. It is impossible to find a professional, experienced ashug bard) who has not tested his pen in the genres of ustadname and taassufiiame vritten in the form of tasnif, bayati, garayli, goshma, tajnis, divani, nukhammas and other forms of the ashug poetry.

Taking into account all this features of the above-named genres of the shug poetry the author speaks of the process of foniation, publication history nd study of these genres. He reviews and investigates the works of his redecessors and contemporaries like A. Abid, V. Khuluflu, H. Zeynalli, H. Ali-zade, S. Miuntaz, H. Arasli, M.H. Tahmasib, A. Akhundov, M.Seyidov, I. Abbasov, B. Abdullayev, R, Rustam-zade, S. Pashayev, P.Efendiyev, M. Iakimov, G.Namazov, A. Nabiyev and others publisked in periodicals and ubjects them to theoretical analysis in the first chapter of the dissertation.

The second chapter of the dissertation analyses the ideas and the "ego" of he authors expressed in many examples of these genres of the ashug poetry.

The third chapter consists of two subchapters which deal with the analysis of the poetic stwcture of ustadnames and taassufnames:

) Ustadnxaes and taassufnames written in the fons of bayati, garayli, goshma, ajnis, divani, n>ukhammas have been analysed from the pointed view of hyme, redif (words which are repeated after rhyming words) and structure of yllabledivision.

) Proceeding from rich literary materials the means of description and xpression have been investigated from artistic point of view.

The dissertation ends with a brief conclusion and the list of the quoted iterature.